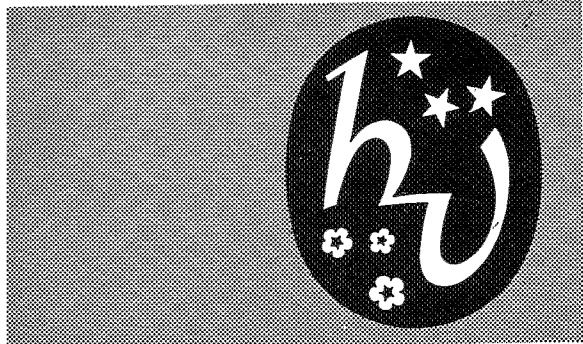

MENS EN WERELD

Geweld en geweten

In de eerste jaren van mijn lagere schooltijd kwam het ieder jaar wel een keer voor, dat ik op een ochtend door mijn ouders met bekommerde gezichten ontvangen werd. „Je gaat naar een andere school,” zei m'n moeder en dan wist ik het, het was weer zover, de christelijke school hing weer boven m'n hoofd. „Ja, kind,” zei mijn vader met een zucht, „je moeder zal er werk van maken.” Maar mijn moeder deed het nooit en mijn vader vroeg er niet meer naar en ik maakte me zo klein mogelijk om de aandacht niet onnodig op me te richten, ging als een muis precies op tijd naar bed, deed zonder enig protest alle boodschappen, en dan, na een week, of eerder nog wel, was alles weer gewoon. Dat bleef zo, totdat het volgende jaar de gereformeerde ouderlingen weer op visite kwamen, die mijn ouders een avond lang met bijbelteksten, verwijten, vermaningen en terechtwijzingen zo murw maakten, dat ze om elf uur, gapend en wel, bereid waren om al hun afkeer van de christelijke school af te zweren en het openbaar onderwijs de rug toe te keren, als die twee maar wilden verdwijnen. Dat deden ze dan ook, maar niet zonder een uitvoerig dankgebed voor de overwinning.

Natuurlijk ging ik wel op de schoolbijbelles en daar heb ik echt heel veel van opgestoken. Alleen die psalm, die we altijd thuis moesten leren, dat was wel naar, maar je kreeg er een mooi plaatje voor met een spreuk en ik moest toch vaak 's zondags als ik me verveelde van mijn vader een psalm of een gezang uit m'n hoofd leren, dus wat mij betreft ging dat in één moeite door. Maar ik moet er toch niet aan denken, dat mijn kinderen met een psalm naar huis zouden komen als huiswerk, maar waar moeten mensen, zoals wij, heen, als ze hun kinderen een beslist positief niet-christelijke opvoeding willen geven, met onderricht over de bijbel en andere godsdiensten en stromingen, maar zonder psalmen?

Dat was voor ons een groot probleem en daarom zijn we zeer verheugd, dat het H.V. het humanistisch vormingsonderwijs ter hand heeft genomen. U weet het, het is mogelijk, maar we moeten er wel om vragen. Goed, dat doen we, graag zelfs, want het is zo belangrijk! Hebt u de kaart al ingevuld en de f 3,75 gestort?

Ze gaven me als illustratie voor dit stukje de Avondschool van Gerard Dou, maar ik heb het teruggegeven. Vuurwerk moeten we hebben! Vuurwerk om het te vieren! Maakt u die kaart nog even in orde, dan steken wij intussen de lonten aan.

IN hoeverre moet of kan de overheid wijken voor het geweten van de individuele burger? Deze interessante vraag doet zich op allerlei terrein voor. Wie gewetensbezwaar heeft tegen verzekering kan in de knoop raken met overheidsvoorschriften die tot verzekering dwingen: deze kwestie ontmoeten we op het terrein van de sociale verzekering; we zullen haar – hopen we – ook ontmoeten wanneer eindelijk de wettelijke-aansprakelijkheidsverzekering voor gemotoriseerde weggebruikers ook in Nederland verplicht zal worden. Op dit gebied van de sociale verzekering is het de overheid mogelijk tot zekere hoogte te wijken. Dat wijken is ook mogelijk wanneer een getuige in een civiel geding of in een strafzaak bezwaar heeft tegen het afleggen van de wettelijk voorgeschreven eed: in dat geval is de belofte toegelaten, zij het volgens hinderlijk discriminerende voorschriften.

Het geweten blijkt ook in opstand te kunnen komen bijv. tegen bepaalde verplichte maatregelen ter bestrijding en voorkoming van tuberculose onder het rundvee en tegen vaccinatie ter voorkoming van pokken onder de mensen. Zelfs kan het geweten in opstand komen tegen de verplichting aan verkiezingen deel te nemen, vooral voor zover het betreft de uitoefening van het stemrecht – resp. de honorering van de verschijningsplicht – door vrouwen.

Al deze gewetensbezwaren doen zich over het algemeen voor in de zeer „rechtse” regionen van het protestantisme; behalve het gewetensbezwaar tegen de eed, dat over het algemeen beperkt blijft tot doopsgezinden en humanisten.

NIET tot bepaalde groepen beperkt is het gewetensbezwaar tegen militaire dienstplicht. Principiële dienstweigeraars die zich op hun geweten beroepen vindt men bij de verschillende schakeringen van het protestantisme, het meest wellicht bij de zeer rechtzinnig getinte groepen (waaronder ook allerlei kleine secten) en bij de zeer vrijzinnigen; verder bij humanisten en andere buitenkerkelijken en bij hoge uitzondering bij rooms-katholieken; een groep apart vormen Jehova's Getuigen, die geen duidelijk pacifistisch motief hebben.

In de jaren na de Eerste Wereldoorlog is de Dienstweigeringswet tot stand gebracht. Deze wet biedt gelegenheid de gewone militaire dienst te laten vervangen door (wat langer durende) burgerdienst of ongewapende militaire dienst. Deze mogelijkheid bestaat voor hen die ernstige gewetensbezwaren tegen de militaire dienst hebben, welke gewetensbezwaren dan moeten berusten op de overtuiging, dat men onder geen omstandigheid zijn medemens mag doden, ook niet als de overheid het gebiedt.

Volgens deze formule wijkt, wat de militaire dienst betreft, de overheid voor het geweten van individuele burgers. De wetgever heeft nu onlangs de formule gewijzigd. Dit is gebeurd ter gelegenheid van een totale vervanging van de Dienstweigeringswet. Aan die vervanging bestond behoefte,

vooral omdat onder de oude wet de positie van de erkende gewetensbezwaarde die vervangende burgerdienst verricht onvoldoende was geregeld. In het aanvankelijke wetsontwerp was de formulering van de gewetensbezwaren ongewijzigd uit de oude wet overgenomen. Maar er bleek een door de minister van defensie en van justitie gedeeld verlangen naar een andere formulering te bestaan. Deze is nu komen te luiden: „Ernstige gewetensbezwaren in de zin van deze wet zijn de onoverkomelijke gewetensbezwaren tegen de vervulling van militaire dienst van hem, wiens godsdienstige of zedelijke overtuiging hem deelneming aan elk oorlogsgeweld verbiedt.”

ER IS discussie mogelijk gebleken over de vraag, of deze formulering in de praktijk ruimer zou moeten zijn dan de oude. Volgens de regering zou de erkenningspraktijk al overeenkomen met de nieuwe formulering. Dat die praktijk dus al buiten de oude formulering – die naar de letter veel beperkter is – was uitgegroeid, is voor de buitenstaander moeilijk te constateren. Want de erkenningsprocedure is niet openbaar. Voor zover wij weten dekt de ministeriële bewering de werkelijkheid niet geheel. Dat er in de praktijk thans een verruiming zal zijn te verwachten, is niet onwaarschijnlijk nu er van verschillende kanten op aanvaarding van de verruiming sterk is aangedrongen. Als er slechts van aanpassing aan de praktijk sprake was geweest had men de wetstekst ongewijzigd kunnen laten. Dat doet men vaker en soms bij voorkeur wanneer een oude wetstekst in de praktijk een vaste en handelbare betekenis heeft gekregen.

Hoe dan ook, onder de oude wet was een gesprek over het godsdienstig of zedelijk oordeel van een gewetensbezwaarde omtrent oorlogsgeweld niet noodzakelijk. Wel moest men in elk geval spreken over het oordeel aangaande het doden van de medemens. Dit laatste zal onder de nieuwe wet vaak achterwege kunnen blijven. Hoofdzak bij het onderzoek zal het oordeel over oorlogsgeweld zijn (wat men allemaal onder die term moge verstaan).

DAT ONDERZOEK wordt verricht door een commissie waarin tot nu toe mensen zaten van verschillende geestelijke richtingen. In de naoorlogse jaren heeft ook een lid van het Humanistisch Verbond zitting in die commissie gekregen. De commissie moet op grond van haar onderzoek de minister van defensie adviseren omtrent erkenning of niet-erkenning. De bezwaarde wordt onderzocht door een psychiater die lid is van de commissie. Daarna heeft een gesprek plaats tussen de bezwaarde en drie commissieleden. Sommigen kijken tegen dat gesprek aan alsof het een verhoor of een examen was. In de praktijk is het eenvoudig een gesprek zonder formaliteiten. Soms wordt het gesprek zeer vertrouwelijk. Persoonlijk is het natuurlijk altijd.

Omdat het gesprek niet het karakter heeft van een juridische procedure, is men – ondanks aan-

(slot op pagina 6)

Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
17e jaargang no. 19 – 20 oktober 1962

Kritisch allerlei

Lolita mag dan een slechte film zijn, volgens het merendeel der recensies, het motief van de verhouding tussen een kind-vrouwje en een veel oudere man zal toch wel volle zalen trekken, en daartoe werkt de publiciteit dan ook op volle toeren. Slachtoffer daarvan wordt de zestienjarige hoofdrolvertolkster Sue Lyon, die, schrijft het dagblad Oost-Brabant, „door de halve wereld wordt gesleept om aanwezig te zijn bij de première van de film in de belangrijkste steden (...). De heren publiciteitsagenten doen hun uiterste best om pers en publiek zoveel mogelijk te prikkelen. Daarom slepen ze het jonge kind de halve wereld door en omhangen haar met een mantel van luidruchtige en prikkelende reclame. Maar ze is echt geen Lolita, aldus onze medewerker. Dit geldt voor de rol in de film en voor haar privéleven. Ze is een echt klein onbeduidend meisje, dat overal op de vliegvelden bij de grote steden bijna aarzelend op de loopbrug verschijnt, op bevel van haar manager glimlacht en moedeloos poseert voor fotografen en t.v.-camera's. Daarbij neemt ze dan moeizaam een aangeleerde Lolita-houding aan.

„Afschuwelijk, iedereen vraagt me of ik privé ook iets gemeen heb met Lolita,” zei ze tegen een fotograaf, die door haar aanblik een sensatie armer geworden was. Steeds nieuwe interviews, steeds weer glimlachen tegen de blitzen-fotografen. Nadat men haar in Amerika al van de ene stad naar de andere gejaagd had, kreeg zij in Europa tijdens een filmbal een zenuwinzinking. De waterlanders kwamen voor de dag en mamma stopte de grote Lolita, het kind Sue Lyon, gauw in bed. De volgende dag werd de premièretoernee voortgezet.”

Enzovoort, enzovoort. Wat een onfrisse mensen zijn wij eigenlijk, als wij dat gesol met zo'n kind maar accepteren. Is het trieste voorbeeld van Marilyn Monroe niet sprekend genoeg geweest?

Over diezelfde film – of liever over het boek waarvan de film de vervorming is – schrijft De Groene in het dagblad De Tijd-Maasbode gelezen te hebben: „In een recensie over de film „Lolita” heeft onze recensent Bpt. over het boek „Lolita” van Nabokov geschreven, dat men daarvan „in bepaalde kringen nog steeds niet mag zeggen dat men het een goed boek vindt.” De recensent, die zich hier ongevraagd op het terrein van zijn litteraire collega begaf, bedoelde te zeggen, dat Nabokovs boek litteraire kwaliteiten heeft. Het misverstand zou kunnen rijzen, dat ons blad aan „bepaalde kringen” ongelijk geeft, die het in ander opzicht géén goed boek vinden. Daarom verklaren

wij uitdrukkelijk, dat ons blad zich niet heeft willen keren tegen de mening van bevoegde beoordelaars, die het boek tot de niet aan te bevelen lectuur hebben gerekend.”

Waarbij De Groene aantekent: „Kortom, die recensent Bpt. sloeg de spijker wél op de kop. Er zijn inderdaad „bepaalde kringen waarin men nog steeds niet mag zeggen, dat men Lolita een goed boek vindt.” Een van die kringen heet De Tijd-Maasbode.”

Het stukje uit Oost-Brabant, waarmee we deze rubriek openden, was er overigens niet de oorzaak van, dat we een exemplaar van dit Eindhovense dagblad in handen kregen. Een lezer stuurde het ons, omdat er onder de titel „Twee huizen voor één Heer” een breed uitgemeten artikel in stond over de samenwerking van de pastoor en de dominee van Sint Oedenrode bij het bouwen van hun kerken en trouwens ook in ander opzicht, omdat men van mening is, dat de scheiding der kerken betreurenswaardig is en naar meer eenheid moet worden gestreefd. Het bericht is bekend en is met het nodige gevoel voor publiciteit gelanceerd, maar het wordt ook voor ons interessant, als wij in het genoemde artikel van G.S. lezen:

„Wij, Brabantse katholieken, zijn verdraagzaam tegenover protestanten, want we zijn toch met veel meer volk. Er is een tijd geweest, dat onze zonen geen openbare functies konden bekleden, omdat ze paaps waren. Dat vergaven we nu grootmoedig. We leveren het land een premier die zondags naar de mis gaat en we lachen daar wel eens even om, maar bescheiden in ons vuistje. Intolerantie past ons niet meer. We zien onverschillig of nieuwsgierig vriendelijk hervormden en gereformeerden afzakken naar onze gewesten. We laten hen rustig hun kleine kerkjes bouwen; de onze blijven groter.”

De meest kenmerkende opmerkingen in dit proza vonden wij wel „we zijn toch met veel meer volk” en „onze kerken blijven toch groter”, want kennelijk is daarvan de katholieke verdraagzaamheid afhankelijk. Zolang ze geen kwaad kunnen, laat je ze maar wat vrijheid... Kunnen „ze” dan in Spanje misschien wel kwaad? En G.S. moet het ons maar niet kwalijk nemen, dat we wel even hebben moeten lachen over dat grootmoedig vergeven van protestantse fouten in de grijze oudheid; het is helaas nog geen tijd om de katholieken te vergeven, dat ze uitgerekend in het Zuiden diezelfde fouten nog steeds maken. En dan kan Oost-Brabant wel schrijven dat „wij katholieken” tegenwoordig verdraagzaam zijn tegenover protestanten (mits in kleine aantallen), maar hoe zit

het eigenlijk met de Jehovahgetuigen, die geen zaal kunnen krijgen, die uit dorpsgemeenschappen weggepest worden enz.? En hoe zit het met – wij durven de naam haast niet te noemen – met de humanisten? Goed, dat zijn geen protestanten, zult u zeggen. Maar zij zijn dan ook niet schuldig aan de beeldenstorm, aan achteruitzetting van katholieken waar dan ook. En trouwens: „Intolerantie past ons niet meer”, schrijft Oost-Brabant flink, maar het weigert nog steeds de advertenties van het Humanistisch Verbond... Vreemd begrip van verdraagzaamheid.

Er is meer samenwerking van protestanten en katholieken in het Zuiden. Zo lazen wij in Het Parool:

„De hervormde predikant J. J. Duvekot te Deurne zal gedurende drie weken in oktober godsdienstonderwijs geven aan de rooms-katholieke middelbare school in deze plaats in de Brabantse Peel. Hij is gevraagd de godsdienstleeraar van de school, kapelaan G. Thuring, te vervangen voor de tijd dat deze als vlootalmoezenier voor herhalingsoefeningen moet opkomen. De directeur van de school heeft een en ander toegelicht in een brief aan de ouders. Hij schrijft daarin onder meer: „Volgens de statistieken is nauwelijks tien procent van het intellectuele kader van Nederland katholiek. Het merendeel van onze jongelui verkeert dus straks regelmatig in gezelschap van niet-katholieken. De ervaring leert, dat sommige katholieke intellectuelen zich nog bijzonder onwennig gedragen. Wij geloven dat onze school ook op dit punt een bescheiden maar toch zeer positieve bijdrage kan leveren voor de vorming van haar leerlingen.”

Het klinkt prachtig, en – laten we eerlijk zijn – het is ook prachtig, want het is alweer een bescheiden stapje tot verbreking van het katholieke isolement. Maar er is een betere oplossing om de jeugd begrip van andersdenken en verdraagzaamheid tegenover hen te leren. Die oplossing brengt jongens en meisjes van allerlei opvattingen naast elkaar op

dezelfde schoolbanken, die oplossing heet: openbare school.

Mogen we op deze nummers afgaan, dan is Stern trouwens een moedig blad (en een heel wat betere „plaatjeskrant” dan we hier in dat genre geïmprementeerd krijgen). Een Haagse lezer verschaft ons namelijk inzage van een omvangrijke reportage in het nummer van 23 september, onder de titel „Gott in Deutschland”, waarin de vraag gesteld wordt hoeveel van de 96,4 procent gedoopten in West-Duitsland (51,2 procent protestanten, 45,2 procent katholieken) werkelijk christen zijn. Geloven ze werkelijk, vraagt het blad, of zijn ze alleen maar christen „omdat ze nu eenmaal gedoopt zijn, omdat we in een christelijke maatschappij leven, omdat dat het vooruitkomen in zo'n maatschappij vergemakkelijkt, omdat men de kinderen uiteindelijk toch iets moet meegeven, omdat men bang is voor de dood en er na het leven toch iets van waar zou kunnen zijn? ... Ik stelde deze vragen overal in de Bondsrepubliek (...) Ik ontmoette mensen die mij bekenden: „Ik zou niet kunnen leven zonder aan Christus te geloven.” Ik vond er velen, die zeiden: „Ik zou zo graag geloven, maar ik kan het niet meer.” Ik trof er zeer velen, die opmerkten: „Daarover heb ik lang niet nagedacht, maar die vraag is werkelijk interessant.” En ik vond schijnheiligen en huichelaars in tal van soorten, die zondags bidden en maandags liegen.”

Wilt u al die gesprekken eens lezen, schaft u zich dat nummer dan alsnog aan, als... u de Duitse taal machtig bent (want een vertaling zal er wel niet van verschijnen, vrezen wij).

Mogen wij tot slot onze lezers opmerkzaam maken op een weekend dat de Humanistische Jongerengemeenschap belegt op De Ark in Nunspeet? Na contact met het Aktiecomité Angola gaat men het hebben over de vraag hoe de humanist moet reageren op niet-humane gedragingen. Als u tussen de 18 en de 30 bent, gaat u er dan eens heen: 27 en 28 oktober.

Daphne

Als ik omhoog kijk 's avonds, is de hemel er niet meer, een groote twijfel hangt tusschen de boomen. Duister en regen reegnen uit de leegte neer met de onzichtbare haast van onderaardsche stroomen.

Alleen mijn voeten op de oude grond verbinden mij met het bestaande, nauw ademend als zij, de aarde, – diep in zichzelf gekeerd en wond. En het eenige, dat ik nog zeker weet, waaruit ik nooit meer word bevrijd is het vaste, dicht-vertakte leed: Mijn blaadren roeren in onzekerheid waarin nog iets van hemelsch luistren is, mijn wortlen proeven zoveel duisternis.

(uit „De Vogel Phoenix”, Uitg. A. A. M. Stols, 's-Gravenhage, 1947).

Waarom behoefte aan geloof in een persoonlijke God?

De redactie van Mens en Wereld verzocht mij over twee vragen mijn mening eens op papier te stellen, namelijk: 1. Wat is de oorzaak van de behoefte aan het geloof in een persoonlijk God?, en 2. Om welke reden werkt dit geloven alarmerend op niet-gelovigen?

Beginnend met de eerste vraag moet ik vooropstellen, dat men hier m.i. niet van „de” oorzaak mag spreken: dat wat ik hierover te zeggen zou hebben is dan ook slechts als één der oorzaken te beschouwen. Het is a priori toch waarschijnlijk, dat een verschijnsel, dat zich in zo verschillende variatie voordoet, en dat zo gecompliceerd is, als de behoefte zoiets te geloven, meerdere gronden zal hebben.

Immers daar zijn allerlei verschillende psychologische momenten, die van oudsher genoemd zijn als verklaring van het godsdienstig geloof, die ik geenszins als van onwaarde terzijde zou willen schuiven. Ik denk slechts aan de behoefte om een verklaring te hebben voor zoveel in de wereld dat onbegrepen blijft, of zelfs onbegrijpelijk schijnt, aan de behoefte aan steun in zoveel situaties van levensnood, aan de behoefte aan verlossing van kwelende schuldgevoelens, aan behoefte om dat te geloven wat ouders en gewaardeerde autoriteiten ook geloofd en geleerd hebben, enz.

De moderne psychologie voegde daar nog een behoefte aan toe om allerlei „complexen”, algemene innerlijke levensconflicten, deels uit de vroege jeugd stammend, te verwerken, door ze te bewerken in een „projectie aan de hemel”, d.w.z. betreffende een god of goden of heiligen, of demonische wezens. Doch deze toedichting van gebeurlijkheden aan hogere, persoonlijke wezens, beantwoordt de vraag naar de oorsprong van het geloof, dat er zulke wezens of zo'n wezen zou zijn, nog niet afdoende: immers deze wezens, eenmaal gegeven zijnde, lenen zich natuurlijk bij uitstek om allerlei psychisch materiaal onbewust op te projecteren (niet slechts het „stelen, echtbreken en elkaar bedriegen” dat de Griekse goden zo gaarne deden, maar ook allerlei idealen als almacht, goedheid, enz., infantiele kind-ouder relaties, zonde-bestrafing en schuldvergeving).

De lezer zal weten, dat dr. Sierksma een paar jaar geleden aan deze projectie een diepgaande studie wijdde (*De Religieuze Projectie, W. Gaade, Delft 1956*), waarin ook juist verschillende vormen en bronnen der projectie worden besproken. Ik wil mij echter bepalen tot de vraag naar de oorsprong van het geloof in een persoonlijk god, waarover Sierksma o.a. opmerkt, dat zo'n godheid, voorzover die dan ook als zelfbewust gedacht wordt, een weerspiegeling is van de typisch menselijke, „excentrische” levensvorm – het zelfbewustzijn zou n.l. voor de mens in tegenstelling tot het dier, kenmerkend zijn.

Nu ben ik er enerzijds helemaal niet zeker van of niet ook bij vele hogere dieren rudimentaire of zelfs minder rudimentaire vormen van zelfbewustzijn voorkomen, maar anderzijds heb ik de indruk, dat er ook nog wel ernstige, moderne, gelovigen voorkomen, voor wie dat eventuele zelfbewuste van die godheid niet eens evident is; die God meer als een door hen als persoonlijk beleefde, geïndividualiseerde maar daarom nog niet zelfbewuste Macht menen te kennen. En deze Macht wordt dan ten onzent nog al eens als een creatieve macht of als een liefdesmacht gezien, d.w.z. achter de verspreide fenomenen van liefde en creatie wordt een enigermate persoonlijk georganiseerde Macht gedacht, waarvan dan deze verschijnselen uitgaan, een Macht, die men soms ook innerlijk

Toen wij in mei van het vorig jaar een discussie over de verenigbaarheid van het geloof in een persoonlijk God en het lidmaatschap van het Humanistisch Verbond afsloten met de belofte onze lezers over het wezen van dat geloof nader in te lichten, vroegen wij u enig geduld te willen oefenen. Misschien is dat geduld intussen al lang uitgeput, maar dat ontslaat de redactie niet van de plicht haar toezegging na te komen.

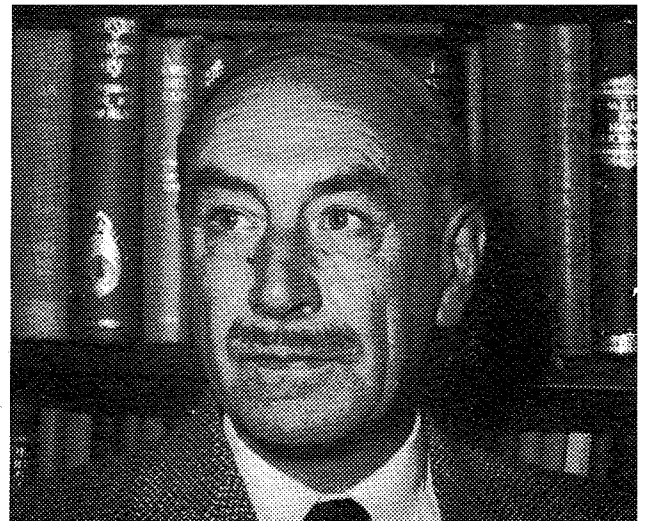
In nevenstaand artikel behandelt de zenuwarts, dr. A. J. Westerman Holstijn, de vraag die als titel boven zijn beschouwing is afgedrukt; in het volgende nummer zal hij zich bezig houden met de vraag of dit geloof in een persoonlijk God alarmerend werkt op niet-gelovigen. Andere medewerkers zullen daarna nog enige aspecten van dit probleem belichten.

Het ligt voor de hand dat de strekking van deze bijdragen geheel voor rekening van de schrijvers blijft.

in zichzelf kan beleven. Als ik werkelijk liefheb is het toch niet maar ikzelf die zo liefheeft, lief-handelt of -doet, lief-is, maar het is een God, die als een Ander dan ikzelf in mij leeft, en waaraan ik toch ook in zekere zin participeer, een Ander, waarmee ik deels ook één ben. Op dit een-ander en toch ook één-zijn, komt ik straks terug. Hier zij er slechts op gewezen, dat het begrip „persoonlijk” waarnaar men mij vraagt, allerm minst scherp omschreven is; door velen zal het niet zonder enig zelfbewustzijn gedacht kunnen worden, anderen gebruiken (o.a. in overeenstemming met William Stern) het woord „persoon” voor elk levend, voelend, strevend, wezen.

Andere bronnen

Wij zullen de kwestie of en wanneer er enig zelfbewustzijn bij komt voorlopig terzijde laten, en ons afvragen of de moderne psychologie ons nog attent kan maken op speciale andere bronnen van het toch zo veelvuldig voorkomend geloof, aan een persoonlijk god. Daarbij zullen wij uitgaan van het feit, dat voor velen er een evidente beleving is van enig contact met een als persoon aangevoelde godheid, een duidelijke beleving, die zij dan wel eens gaarne als „ervaring” kenschetsen. Deze gelijkstelling van (objectieve) ervaring en (subjectieve) beleving wordt in de hand gewerkt doordat er in sommige talen eigenlijk nog slechts één woord voor die beide begrippen bestaat. Zo wordt het b.v. in de titel van het beroemde boek van William James: „*The Varieties of Religious Experience*” wel vertaald met „religieuze ervaring”, terwijl het toch duidelijk is, dat daar een schat van voorbeelden van religieuze belevingen in gegeven wordt, waaraan ook James geen aldus bedoelde „objectieve” waarde hecht. Het gebruik van het woord beleving ter ken-

Dr. A. J. Westerman Holstijn

schetsing van het subjectieve psychische is trouwens in de Germaanse talen het eerst naar voren gekomen, in het Frans is men pas later van „expérience vécue” gaan spreken. Als men nu geen voldoende grond ziet om aan te nemen, dat directe religieuze „belevingen” een bewijs zouden zijn voor de transcendentale oorsprong ervan of inslag erin, dan moet men wel menen, dat ze uit enige innerlijke aandrang voortspruiten. Ik wil hier nu dus slechts over een enkele bron dezer subjectieve beleving iets verder spreken.

In de z.g. dieptepsychologie, en in het bijzonder in de psychoanalyse, kwam men tot het inzicht:

- dat belevingswijzen uit vroeger stadia onzer geestelijke ontwikkeling, wijzen van voelen en aanvoelen, door onze z.g. meer volwassen, meer logisch onderscheidende geesteswerkzaamheid heen gemengd zijn, en b.v. in artistiek, religieus of extatisch beleven meer op de voorgrond treden;
- dat een terugverlangen naar bepaalde bevrediging gevende, soms welhaast als gelukzalig geziene situaties uit de vroege kindheid de mens nooit geheel verlaat – ook al zou hij dat bewust nauwelijks voelen, misschien zelfs ontkennen.

Nu was er inderdaad in de aanvang van ons leven zo'n 100 % bevredigende toestand – het was de gouden tijd, toen we nog in het moederlichaam verbleven, waar letterlijk en feitelijk alle behoeften bevredigd waren, en waarin het enige, rudimentair bewuste, dat wij er in mogen, maar ook moeten aannemen, een primitief lust- en rust-gevoel is. Naar die zalige sfeer streeft het kind steeds terug: in de slaap, waarin de pasgeborene ten spoedigste valt, beleeft het zeer zeker niet veel andere gevoelens dan vóór de geboorte, en als wij later weer lekker of „zalig” slapen, niet door onrustige dromen of zorgen gestoord, dan verkeren wij goeddeels opnieuw in die psychische oertoestand. En onder het actieve leven met zijn zorgen, maar ook als het zeer veel lust en bevrediging geeft, blijft toch op de bodem van ons beleven nog iets leven van dat verlangen naar het verloren paradijs.

„O, wie mich sehnet auszuruh'n, von keinem Streben aufgeweckt”, zong Klaus Groth toen hij vergeefs zocht „den Weg zurück, den lieben Weg ins Kinderland”, naar het allereerste kinderland, waar er nog zelfs geen „Streben” bestaat (dat verder in de kinderjaren terdege daar is). En dan verder: „Die müden Augen zuzutun, von Liebe sanft bedeckt. Und nicht zu forschen, nicht zu spä'h'n, Und nur zu träumen leicht und lind, Der Zeiten Wandel nicht zu seh'n, Zum zweiten Mal ein Kind”.

Die toestand van niet-vorsen, niet onderzoeken, niet rondzien, is niet speciaal die van „het” kind, dat juist al gauw „geëxtroverteerd” is, maar het is de typische toestand van het

(slot op pagina 4)

(slot van pagina 3)

nog ongeboren kind, en – van het kind uit de allereerste tijd, waaraan moederlijke zorg en liefde in een zacht omhullende wieg, enz., een zo goed mogelijke reproductie van de oer-toestand verschaffen. *De impressies van het verleden waarmee men lange tijd zo geheel vervuld was, kunnen nooit geheel uitgewist worden.* Bij kind zowel als volwassene kunnen zij zich soms sterker, soms vager, weer naar voren dringen, en zo vinden wij dan bij cultuurvolken zowel als bij primitieven, fantasieën, dromen, over ideale toestanden in het verleden, hetzij dat die in de eigen vroege jeugd gedacht worden, hetzij dat ze geprojecteerd worden in de voorgeschiedenis der mensheid. Een terugverlangen daarnaar, of een hope op een vervulling daarvan in de toekomst, dringt zich al gauw in een of andere vorm op. En dan krijgt men enerzijds die fantasieën over een gouden tijd, die lang voorbij is, over een paradijs, waarin men heeft geleefd, over een verloren toverland, over een Schlaraffenland een luilekkerland, waar geen streven, geen schuld en geen begeren bestaat, d.i. over die oertoestand; fantasieën die dan nog vermengd kunnen zijn met wensvervullingen uit later tijden. Anderzijds zal ook de fantasie van enige *hervinding* daarvan in de toekomst zich opdringen, van een te bereiken toestand van onaardse zaligheid, en aanleiding geven tot fantasieën over een hemel of een paradijs in het „hiernamaals”.

Eeuwige verveling

Doch deze dingen vonden bij naïever volken meer „geloof” dan in onze tijd. In vroeger tijden werden dergelijke fantasieën dan gaarne doorspekt met ideeën over allerlei concretere heerlijkheden, die men die (ev. zevende) hemel ook zou kunnen verlangen (wijn, vrouwen, „mede” uit de schedels van verslagen vijanden, muziek) – tegenwoordig zijn er ten onzent weinig gelovigen meer die zich dergelijke zaligheden in een hiernamaals nog voorstellen. Maar in een „hemel” te komen waarin *niets gebeurt*, is daarentegen weinig aantrekkelijk – en indien men er dan met enig vermogen des onderscheids, met enig noemenswaard bewustzijn zou komen lijkt dit voor de zo beweeglijke mens van heden al gauw een hel van eeuwige verveling. Dit is zeker een van de redenen, waardoor het geloof in een eeuwig leven tegenwoordig minder animo vermag te wekken.

Ik ving met dit paradijsverlangen zo uitvoerig aan, omdat dit terugverlangen naar de allereerste levenssituatie voor ons allen praktisch identiek is en die situatie bij ons allen (ev. ongeweten, onbegrepen, en zelfs verdrongen) zijn sporen heeft achtergelaten. Een „Ahnung” van verloren geluk, een behoefte dat meer te krijgen blijft ons vergezellen. Nu weten wij dat vóór de geboorte, en ook in de eerste tijd daarna, een kind nog geen onderscheid kan maken tussen Ik en Ander, tussen binnen en buiten. Pas zeer geleidelijk worden afgrenzingen in en tussen binnen- en buitenwereld duidelijker. Aanvankelijk kan er nauwelijks iets anders beleefd worden dan een vaag, algemeen gevoel, waarvan de hoedanigheid dan wisselt, al naar de indrukken, die op de zintuigen vallen, doch dat wat gezien, getast,

gehoord wordt, wordt nog niet beoordeeld, begrepen, als „eigen” of „vreemd”. Het hoort nog alles tot één beleefde totaliteit, het jonge kind leeft nog in een primitieve eenheid en gemeenheid met zijn hele „Umwelt”, en als er weldra onderscheidingen gemaakt worden, predomineert daarin eerst nog de oorspronkelijke beleving van eenheid en gebondenheid in dat alles; alle rudimentaire waarnemingen hebben z.g. „Ganzheitscharakter”.

Bij de geleidelijke ontwikkeling beseft het kind eerst nog niet, dat hijzelf een concrete persoon is, noch dat er andere „personen” om hem heen zijn – en nog minder, dat er ook levenloze dingen bestaan. Bij de eerste binnen-buiten-onderscheidingen worden er „machten, invloeden” ervaren, pas daarna ook personen, en nog later levenloze dingen (Uitvoeriger hierover in mijn *Inleiding op de Ontwikkelingspsychologie, Erven Bijleveld*). Reeds lang voor het eind van het eerste jaar gaat de verhouding, tot de moeder, als „persoon” in het bewuste beleven een grote rol spelen. Anderen, nu als personen gezien, zijn meer „vreemden”, die of wat beangstigend kunnen zijn (bij „éénkennigheid”) of, als het goed is, als verdubbelingen of afschaduwingen van de moeder evenzeer vertrouwd worden; dat kan met andere huisgenoten, speciaal met de vader het geval zijn.

Wil men enigermate invoelen wat zo’n kind jegens die ouders beleefd, dan denke men zich een imponerend wezen, twee à driemaal zo hoog als wijzelf, dat ons oppakt, met ons doet wat hij of zij wenst te beschikken, wezens wier wegen geheel ondoorgrondelijk zijn. Met wonderlijke liefde en trouw omhullen, behoeden deze wezens het kind, wiens enige steun en toeverlaat zij zijn. Als een sfeer van zaligheid en goedheid nestelt hun liefde zich diep in onze psyche. Doch tevens kan van zo’n sacrosanct, „nummeus” wezen op onbegrijpelijke wijze plotseling onttrekking van het begeerde, verbod, soms zelfs bestraffing of toorn uitgaan. De goede moeder wordt dan ineens als kwade moeder gevoeld. Deze wezens kunnen ook ongenadig en gevaarlijk zijn.

Ouderlijke almacht

Wij weten, dat het jonge kind de ouders als almachtig ziet, meent dat alles, licht zowel als duisternis geschiedt naar hun wil. Nog lang houden vele kinderen de illusie van hun alwetendheid. Aanvankelijk waren zij „machten”, iets later zijn zij bovenmachtinge heersers. Tegenover hen is men volkomen nietigheid. Doch als men oppast, kan men hun toorn vermijden, hun genade winnen – dit is het eerste wat het kind „leert”: de vreze der ouders is het begin der wijsheid.

Deze periode van deficerings, vergoddelijkheid der ouders zwelt in het eerste levensjaar snel aan, om daarna geleidelijk naar het onbewuste te verzinken. Natuurlijk hangt het van de houding der ouders af, welke trekken sterker gefixeerd worden. Nog al vaak wordt eenheidsbeleving en omhullende liefde voornamelijk aan de verhouding tot de moeder beleefd, terwijl almacht, alwetendheid en straffende potentie meer aan die tot de vader beleefd worden.

De onderzoekingen der laatste twintig jaren

brachten steeds duidelijker aan het licht hoe enerzijds stoornissen in de relatie tot de ouders in de allereerste jaren, de basis kunnen leggen voor soms meer, soms minder ernstige psychische stoornissen in later jaren. Maar tevens hoe anderzijds, ook op de bodem der normale volwassen psyche, gevoelens, tendenties, belevingen van verhoudingen uit die oertijd nablijven, om al naar het culturele milieu onwillekeurig een bijdrage te leveren tot wat gedaan, geloofd, gedacht wordt. Il y a de l'intuition et de la spontanéité dans l'acte le plus strictement logique, il y a de la mythologie dans l'acte le plus purement abstrait,* zei de godsdienstpsycholoog Van der Leeuw (*La structure de la mentalité primitive, Strassbourg 1928*). Maar een van de bronnen van deze intuïtie en deze mythologie ligt in de onbewuste neerslag der primitiefste belevingen. Elders zag deze geleerde als eerste kenmerken van religieuze beleving: „de aanraking met het Aparte, Andere, door de mens oncontroleerbare, en daarom mogelijk gevaarlijke, dat men echter als bijzonder, en in zekeren zin bovenmenselijk vereren moet”.

Deze belevingen vinden wij echter exemplarisch en maximaal in de besproken jeugdfasen! – de verstandelijke ontwikkeling der latere jaren voegt dan allerlei systematiseringen en rationaliseringen, goeddeels uit het culturele milieu geplukt, er aan toe, en maakt ze zo tot „godsdienst”. Daarmee komen dan de infantiele belevingswijzen tot reactivering – al herkent „men” het infantiele er niet meer in. Elders maakt Van der Leeuw dan verder een onderscheiding tussen Moederreligies en Vaderreligies (*De primitieve Mensch en de Religie, 1937*), waarop ik hier niet verder in kan gaan. Het is trouwens duidelijk, dat de Persoonlijke God, waar het ons hier om gaat ten onzent naast voornamelijk vaderattributen meestal tevens trekken heeft, die aan de behoefte om als kind bij de moeder te zijn, tegemoet komt. In verschillende culturen is die verdeling wat anders.

Men onderschatte dus vooral niet de diepe indruk, die de liefde en de vermeende almacht van een Ouder op een kind heeft; dat de wens, de fantasie opnieuw in een dergelijke, tevens alles verklarende relatie te staan levenslang in ons zal voortleven spreekt eigenlijk vanzelf, ook al „geloofd men helemaal niets meer” of heeft men „dergelijke steunpilaren niet meer nodig” of al vindt men het zelfs absurd, dat er zo iets als een god zou „bestaan”. Doch bij een dergelijke onbewust voortlevende herinnering, wordt „zo was het” en „zo is het” niet onderscheiden, een dergelijke diepe behoefte laat zich niet zomaar weg-becritiseren, zo’n reminiscentie dringt zich vaak naar voren met een gevoel van evidentie: „ik voel met intuïtieve zekerheid, dat zulk een wezen bestaat, dat hij zowel binnen als buiten mij leeft.” Pas daarna kan de kritiek hierop gericht worden, kan men zich afvragen of een dergelijke subjectieve beleving nu wel enige waarde als objectieve ervaring zou hebben, of kunnen allerlei verstandelijke overwegingen er tegen aangevoerd worden, die dan toch vaak terstond afstuiten tegen het diepe, onberedeneerde „geloof”.

En daar men dan ook altijd wel bekend is of wordt met godsdienstige leringen waarin deze godsbelevingen als centrale openbaringen geïnterpreteerd worden, en waarin het „irrationele” geloof toch weer met rationele denkingen omkleed en verstevigd wordt, daarom moet en zal het geloof in een (min of meer) persoonlijk God dat aan zulk een diepgewortelde gevoelsbehoefte voldoet, toch telkens weer opbloeien, ook hij hen, die in een omgeving zijn opgevoed, waarin men zich bewust van zulke meningen of van „het geloof” heeft afgewend.

* Er is intuïtie en spontaneïteit in de striktst verstandelijke daad, er is mythologie in de zuiverst abstracte handeling.

HET HUMANISTISCH VERBOND zoekt, vooral ten behoeve van THE INTERNATIONAL HUMANIST AND ETHICAL UNION waarvan het secretariaat door het Verbond wordt verzorgd EEN MEDEWERKER

in staat met grote zelfstandigheid werkzaam te zijn.

Vereist wordt behoorlijke kennis van moderne talen (in het bijzonder Engels), organisatorisch vermogen, ervaring in correspondentie, tact en initiatief.

Salarisgrenzen: voorshands van f 7200 tot f 10.800,-. Met de hand (geen ballpoint) geschreven brieven aan het Humanistisch Verbond, Oude Gracht 152, Utrecht.

„Ruimte” over co-existentie

Het is geheel mijn fout, dat ik het tijdschrift *RUIMTE*, een katholiek driemaandelijks tijdschrift, onder redactie van Luud Stallaert, Ludolf Baas en Harry Santvoort niet kende vóór ik het dubbelnummer 15-16 van 1962 in handen kreeg. De redactie wijdde dit nummer aan de Coëxistentie, de verhouding Oost-West, en vond tal van prominente en minder prominente katholieken en niet-katholieken uit een aantal landen van Europa bereid om hun denkbeelden over de samen-leving op papier te zetten.

„De Redactie” staat er in de inleiding, „wil met dit nummer een noodzakelijke poging doen een minimum aan vertrouwen te forceren. Dat dit vertrouwen, ook aan de andere kant, gering is bleek haar uit het feit, dat de meeste auteurs achter het IJzeren Gordijn zelfs niet de moeite genomen hebben te antwoorden.”

Nu geeft deze ene onthullende zin duidelijk aan waarom, na lezing van het tijdschrift, toch een grote mate van onbevredigdheid blijft. Spreekt men van samen-leven, van verdraagzaamheid, van begrip, van respect, van medemenselijkheid dan moet de bereidheid daartoe van beide kanten komen. Als één der partijen wel bij voortdurend verklaart, dat hij coëxistentie wil maar niets doet om die wil te bewijzen, dan is de ander lamgeslagen en dan kan hij alleen nog in eerlijk, bescheiden en deemoedig onderzoek nagaan of zijn wil wel zuiver is en of hij offers wil brengen van zijn kant, compromissen wil sluiten, lange tenen wil intrekken, eigen systemen wil doorbreken om tot coëxistentie te komen. De poging tot toenadering, tot gesprek is dan echter al mislukt.

Zo is nu het karakter van *Ruimte*. Veel goede wil, hartverwarmende oprechtheid, bergen zelfkritiek, gedurfde aanvallen op het Westen maar een mislukte poging, want een éézijdige poging.

Daarmee is niet gezegd, dat vele bijdragen niet belangrijk zijn, wel dat een aantal auteurs geen raad hebben geweten met hun opdracht en of in frases zijn vervallen of in ongemotiveerd zelfverwijt. Het mag toch nog wel eens gezegd worden dat de onwil om water in de wijn te doen niet de kenmerkende trek is van het democratische Westen, maar wel van het dogmatische Oosten en dat wij bepaald niet verder komen in de wereld als wij nu juist dat Westen beladen met de schuld van de onwil. Het Westen reageert, het Oosten ageert. Het „doel heiligt de middelen” is kenmerkend voor het Oosten – want het doel is vast en overheersend – en niet voor het Westen.

Wat echter dit nummer toch zo belangwekkend maakt is het feit, dat zoveel katholieken, in ons land en elders, deze problematiek van de openheid en de geslotenheid in hun kerk zo juist zien. Hier spreekt een geestesgesteldheid van een werkelijke wil tot samenleven tussen katholieken en niet-katholieken die hoopvol stemt voor de toekomst, hoe ver die ook verwijderd is en hoezeer wantrouwen ook hier vooralsnog op z'n plaats is. In de r.k. wereld zijn tendenties aan het werk – maar ook deze molens zullen langzaam malen – die het isolement doorbreken, de angst bannen en de verdraagzaamheid naderbij brengen. Dat hier iets van gewicht aan de gang is, ook voor een coëxistentie tussen Oost en West in de verre toekomst lijkt mij ontwijfelbaar. Dat deze open-katholieke mentaliteit een zware strijd zal hebben te leveren tegen de „gesloten” mentaliteit lijkt mij evenzeer een feit. Daarom is de lectuur van *Ruimte* meer dan de moeite waard.

Verboden toespraak

Dan een korte bespreking van een aantal bijdragen:

Leszak Kolakowski stond de tekst af van een radiotoespraak voor de Süddeutsche Rundfunk over deze problematiek. Het feit dat hij deze treffende toespraak één uur voor het uitspreken niet mocht houden (!) spreekt boek-

delen voor de „integralistische” stroming in de r.k.-kerk en de onder haar invloed staande instanties.

De bijdrage van de Utrechtse theoloog prof. J. C. Hoekendijk heeft met het onderwerp van het tijdschrift maar zeer zijdelings te maken. Hij wil de klok van de maatschappelijke zorg voor de mens een vijftienhonderd jaar terug zetten.

Prof. H. Brugmans heeft geen raad geweten met het thema. Hij wil in gesprek komen met individuen uit het Oosten om ze te overtuigen in welk een ontzettende wereld zij leven. Hij spreekt over het communisme als een „gesel Gods” en wij kunnen hem in dit wit en zwart gepraat niet volgen.

Een zekere arts Paul Bloch Laroque is, tijdens een reis door Rusland, onder de indruk gekomen van wat daar tot stand is en wordt gebracht. Het is een onnozel stuk, dat het probleem niets verder tot een oplossing brengt. Wij zouden de naïeve schrijver graag willen zeggen, dat er in de Sovjet-Unie nog veel meer, en veel groters wordt verricht dan hij denkt.

G. de Vet schrijft, in een kleine bijdrage, dat het, ook nu nog niet zo vreemd is om van een klassenstrijd, althans grote klassentegenstellingen te spreken. Als koude douche op allen, die menen dat de welvaartsstaat ook dit vraagstuk oplost, een nuttig artikelje.

Prof. B. Delfgaauw draagt een interessante studie bij tot beter begrip van de jonge Marx; en knap en kundig stuk, vol informatie.

Ofschoon prof. Karl Rahner, hoogleraar aan de universiteit van Innsbruck in de dogmatiek, buitensporig duister en ingewikkeld schrijft is deze bijdrage hoogst interessant voor allen die de problemen zien voor de r.k. kerk om te komen tot het accepteren van een pluriforme cultuur door een kerk die zozeer, verleden en heden, uniform van structuur en inhoud is.

Radicaal en moedig

Het radicaalst en moedigst over de eigen parochie schrijft prof. Friedrich Heer, de auteur van „Der dritte Kraft”. Het stuk is een getuigenis van een open, liberaal katholiek man, die liefde, verdraagzaamheid en vrijheid stelt tegenover elke vorm van geestelijk imperialisme en machtsge- en misbruik. Het „programma” dat hij ontwikkelt is even eenvoudig gesteld als moeilijk te realiseren. Eén citaat uit zijn artikel:

„De wereldvrede van de toekomst, de open grote vrede van de grote coëxistentie (coëxistentie tussen katholieken, protestanten, joden, mohammedanen, boeddhisten, alle soorten atheïsten; tussen communisten, socialisten, liberalen etc. etc.) kan niet anders zijn dan een strijdgewoel, een levensproces. In alle werelddelen zullen alle elementen op elkaar botsen, die sinds tientallen eeuwen in de geestelijke, religieuze, filosofische, politieke en maatschappelijke ervaringen aanwezig zijn – en die zich vandaag en morgen zullen versmelten met en zich weer afscheiden van de elementen, geschapen door de industriële wereldbeschaving van dit kosmische tijdperk.”

Heer zegt, dat de angst voor het uitbreken van „de grote vrede” (zo noemt Heer de levens-overtuiging van hen die de angst en machtszin hebben afgezworen) bij de meeste christenen groter is dan de angst voor een komende oorlog en dat die angst het grootste obstakel is om een menswaardige toekomst te krijgen. De schrijver eindigt zijn indrukwekkende bijdrage met de volgende woorden:

„De schrijver van dit artikel heeft geen enkele angst dat God zal sterven; hij gelooft ook niet dat de Kerk, het christendom, Europa etc. etc. zullen ondergaan. Hij houdt het echter wel voor mogelijk, dat ons al te Europees christendom zal uitsterven, precies als de sabeltijgers en mammoeten, als de „zwaar-bewapende” en hulpeloze reuzendieren uit de oertijd, omdat het niet vatbaar voor ontwikkeling bleek, niet kon voldoen aan de steeds zwaardere eisen van de coëxistentie: een bestaan temidden van duizend tegenstanders, mensen die hun leven lang nu eenmaal anders zijn en blijven...”

Precies hetzelfde, maar met andere woorden, zegt de wijze Alfred Sauvy in zijn meesterlijk betoog „Zuiverheid of communicatie”. Hier ook een grote visie op een ontwikkeling tot werkelijk samengaan, als de wederzijdse eis tot zuiverheid over zal zijn gegaan in een wederzijdse communicatie.

Prof. Banning, die de niet eenvoudige taak had om een samenvattende slotbeschouwing te geven van de bijdragen heeft een eigen beschouwing geschreven, die eigenlijk niet veel zegt, want te spreken van een onmogelijke noodzakelijkheid zegt niet veel. Hij ook verwacht van het contact van levende mensen meer dan van de confrontatie van onverzoenlijke stelsels.

Tekenen van kentering

Ik mag tenslotte, nadat ik de lezers van Mens en Wereld van harte heb aangeraden kennis te nemen van dit nummer van *Ruimte*, een kleine beschouwing geven.

Het diepzinnigste en meest grootse verhaal dat er misschien ooit geschreven is over de verdraagzaamheid is de legende van de *Groot-Inquisiteur* uit „De Gebroeders Karamasov” van Dostojewski. De Groot-Inquisiteur, aan wie de weergekeerde Christus verschijnt, rechtvaardigt zijn optreden, waar hij ketters laat verbranden. Christus zwijgt, en de man wordt steeds onzekerder. Hij heeft de boodschap van liefde niet begrepen. Na een aanvankelijk open, groot, inspirerend geloof komt de organisatie, die, nu met machtsmiddelen, de heilsboodschap gaat verkondigen en die de afvalligen of koppigen dwingt in te gaan. Zo corrupteert het machtsinstuut de aanvankelijke boodschap, overal en altijd. Macht maakt slecht.

Nu zijn er, in onze tijd vele tekenen, die erop wijzen, dat het machtsapparaat van de r.k. kerk – het grootste machtsapparaat uit de geschiedenis – een kentering doormaakt. Het jonge machtsapparaat van het communisme – een wereldlijk geloof – is nog lang zover niet, ofschoon de jonge generaties verlangen naar communicatie. En als deze beide machten de wending te zien geven naar de openheid, naar het respect voor de ander, dan zal de toekomst er niet somber behoeven uit te zien. Als wij maar de tijd krijgen om deze historische ontwikkeling zijn loop te laten, voordat er rampen gebeuren. Van het Vaticaan-Concilie behoeven we ons nog geen gouden bergen voor te stellen, van de komende partijcongressen in Rusland evenmin, maar eens zullen wij, met alle verschillen, naast elkaar kunnen leven, uit overtuiging en uit zelfbehoud. Vele bijdragen uit *Ruimte* getuigen van dit groeiend inzicht.

H. Bongers

Galilei van Bertolt Brecht

We hebben Galilei gezien van Brecht en we waren er heel erg van onder de indruk. Waarom precies weet ik niet. Naast me zat een mevrouw, die het helemaal niet mooi vond. „Dat is geen vermaak,” mompelde ze, „daar ga je niet voor naar de schouwburg, dat is geen verstrooiing! Die eindeloze dialogen! 'k Zie liever een gewoon stuk!” En haar man wist niet wat hij doen moest om het goed te praten. Dat zijn dan van die kleine vermakelijkheden, waar je geen belasting voor betaalt.

Maar ze had gelijk, het was geen gewoon stuk en als ik erover nadenk, zijn er eigenlijk twee scènes, die me wel heel bijzonder geboeid hebben. In de eerste plaats was dat de scène, waarin de Paus door twee monniken, in bijzijn van de kardinaal-inquisiteur, wordt aangekleed voor een grote audiëntie. Op de gang, buiten, staan de mensen te wachten. Voeten schuifelen.

Galilei heeft, na acht jaar gezwegen te hebben, zijn publiciteit hervat: de aarde draait om de zon en wij zijn niet het middelpunt van het heelal. Het volk is er onrustig van geworden, er zijn al spotliedertjes in omloop en de kardinaal-inquisiteur overweegt een onderzoek.

Op een troon zit Johan Fiolet, als Paus, in een soort witte plusfour, met een wit hemd en witte kousen, klaar om met de statiegewaden bekleed te worden. Op dit moment wil hij nog niets van een vervolging van Galilei weten. „Handen af van Galilei”, want, als wiskundige, vindt hij, dat je niet iemands sterrekaarten kunt gebruiken bij de scheepvaart en de man zelf wegens zijn leer veroordelen. Dat gaat niet.

Nee, dat vonden wij ook, maar dan komen de gewaden. Eén voor één. Hij gaat er hoe langer hoe indrukwekkender uitzien; hij wordt steeds meer Paus, ook in zijn mening over Galilei. Die schuifelende voeten buiten hinderen hem; hij is steeds minder op zijn gemak, maar tenslotte weet hij er iets op te vinden: Galilei is een levensgenieter, die van goede wijn houdt en lekker eten. Hij zal niet bestand zijn tegen de gedachte aan martelingen en pijn. „Laat hem alleen maar de instrumenten zien,” zegt hij vlak voordat hij, als Paus in vol ornaat, het volk in audiëntie ontvangt. Dat is gemeen, volgens ons, maar de kardinaal-inquisiteur is tevreden en op de gang schuifelen nog steeds de voeten van de wachtenden. De Paus wordt er naar van.

De tweede scène, die ik ademloos gevolgd heb, is de scène die daarna komt. Op het toneel wachten de dochter van Galilei en drie leerlingen op de uitslag van het verhoor.

„Hij zal niet herroepen,” menen de leerlingen, „hij kan het niet, het is allemaal waar, wat hij leert, je kan het zelf zien! Het gezond verstand moet zegevieren!”

In de andere hoek bidt de dochter overluide aan één stuk door de gebeden van de rozekrans: „Wees gegroet Maria vol van genade...” In de zaal, met de nagels in de handpalmen gedrukt, hoop je dan, ja, wat hoop je eigenlijk. Dat de „Weesgegroetjes” zullen winnen? Dat de leerlingen, die het tenslotte bij het rechte eind hebben, gelijk krijgen? Hij zal herroepen, dat weten we uit de geschiedenis, maar zijn we er blij mee op dat moment?

„Geacht publiek,” schrijft Brecht in zijn voorwoord bij het stuk, „gij die steeds recht door zee gaat, wij zagen graag, dat u ook eens langs kromme banen meegaat.”

We zijn meegegaan. Om vijf uur zou Galilei zijn stellingen herroepen. Dan zouden de klokken van de St. Maartenskerk gaan luiden. Om vijf uur gebeurde er niets, de leerlingen juichten, maar dan, drie minuten later, begonnen de klokken te beieren.

„Uw handen zijn bevuurd,” verweten de leerlingen hem, voor ze van hem wegluchtten. „Beter bevuurd dan leeg,” was het antwoord.

Nee, mevrouw, ik zei het al, u had gelijk. Het was geen vermaak, geen verstrooiing, geen gewoon stuk. Je moest erbij denken, aan de man die in de bezetting zich terugtrok uit de illegaliteit, omdat hij wist, dat hij zou gaan doorslaan, als ze hem gingen martelen; aan de wetenschap die, volgens Brecht, om der wille van de kennis zelf, tegenwoordig alles mag ontdekken wat er te ontdekken valt, ook de atoombom; aan de jubelkreten, als er weer iemand ik weet niet hoe vaak om de aarde cirkelt in een raket. Zullen deze jubelkreten om nieuwe ontdekkingen, ooit beantwoord worden met een kreet van algemene ontzetting, zoals Galilei voorspelde?

U hebt niet geklapt na afloop, mevrouw, toch moest u wachten tot het applaus helemaal afgelopen was, voor u de rij uit kon, want naast u stonden aan beide zijden mensen, die zich de handen roodgloeiend sloegen en u de doorgang versperden.

Het was een heerlijke avond.

A. S.

Wetenschap en vrede

Onder de titel „Kan de wetenschap de vrede dienen?” organiseren de Woodbrookers te Bentveld op 10 en 11 november een cursus, waar prof. V. A. Röling het woord zal voeren. Gesproken wordt over de politieke gevarensituatie en de aspecten van een wetenschap van de vrede. Cursusprijs p.p. f 6,-, f 7,- of f 8,-.

Lezingen voor de radio

21 oktober, 9.45 uur (VARA): G. Stuiveling: „Uit humanistisch oogpunt”.

28 oktober, 9.45 uur (VARA): W. P. Kraak: „Met Humanisten op stap”.

4 november, 9.45 uur (VARA): J. P. van Praag: „Wat is eigenlijk Humanisme”.

(slot van pagina 1)

drang van bepaalde kanten – er in de nieuwe wet niet toe overgegaan, de zittingen van de commissie openbaar te maken. De aanwezigheid van publiek zou kunnen verhinderen, dat het gesprek de gewenste vertrouwelijke sfeer zou kunnen krijgen.

De commissie beschikt, wanneer het gesprek begint, o.a. over een rapport van de psychiater, een rapport van de sociale dienst van het ministerie van defensie en – zeer belangrijk – een schriftelijke toelichting van de bezwaarde. Vooral deze toelichting kan makkelijk aanknopingspunten voor het gesprek bieden.

HOE de nieuwe wet zal werken is moeilijk te voorspellen. Er zal wel een nieuwe jurisprudentie ontstaan, afhankelijk intussen van de formuleringen van de bezwaarden. Het zal interessant zijn, na te gaan of de soorten gevallen die de commissie voorgelegd krijgt, zich nu zullen uitbreiden. Dan pas immers zal er ruimte komen voor nieuwe jurisprudentie. Want vast staat wel, dat wie onder de oude wet werd erkend onder de nieuwe wet ook erkend zou worden.

Tot nu toe was het aantal niet-erkenningen ver in de minderheid. De indruk bestaat, dat de commissie en de minister liever tien mensen ten onrechte erkennen dan één man ten onrechte niet erkennen. Dit ondanks de kritiek die men van de bezwaarden achteraf wel hoort over de gesprekstechniek van de commissie, waarbij men in het oog moet houden, dat de gesprekstechniek van de bezwaarde ook van belang is.

Zoals men over de oude wet en haar praktijk wel klachten hoorde, zo zal men die over de nieuwe wet stellig ook horen. De minister en de commissie kunnen zich op iemand verkijken; zoals de bezwaarden zich kunnen verkijken op de mogelijkheden die de wet biedt. Geen van beide vergissingen zijn uitgesloten; maar dat ze zich voor zullen doen staat niet bij voorbaat vast.

Door de parlementaire behandeling van de wet is de kwestie van de principiële dienstweigering weer eens in brede kring in de belangstelling geweest. Dat is in elk geval winst.

S.

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: P. W. van der Vliet

Redactieraad: Mr. H. Singer-Dekker, dr. H. Bongers, prof. dr. J. C. Brandt-Corstius, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, H. A. Scheltes,

Redactiesecretaris: H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam 4, telefoon 80641

Administratie, abonnementen en advertenties: Oudegracht 152, Utrecht, telefoon 1 01 63; postgiro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag
Kleine advertenties f 0,20 per woord

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 5,— per jaar, voor niet-leden f 7,50 buitenland f 8,—; losse nummers f 0,30.

IK denk er ZO over

Vivisectie en menselijke waardigheid

Gaarne wil ik wat plaatsruimte vragen, voor een probleem, dat naar mijn mening veel te weinig aandacht krijgt en zelfs voor de grote massa nauwelijks bestaat. Ik bedoel het probleem van de *vivisectie*. Inderdaad zijn er in deze wereld grote problemen in verband met menselijke narigheid en ellende, die belangrijker zijn, maar het probleem van de vivisectie heeft toch wel te maken met de *menselijke waardigheid* en hier ligt m.i. een taak voor het strijd-bare humanisme.

Zelf werd ik onlangs weer eens met mijn neus op de feiten gedrukt door een artikel in een geïllustreerd weekblad (Wereldkroniek 4-8-62). De feiten, die hierin genoemd worden, zijn werkelijk ontstellend. Weet men b.v. dat er per jaar over de gehele wereld ca. 60 miljoen dieren aan deze vivisectie geofferd worden, waarbij dan naar schatting 90 pct van de slachtoffers *niet* verdoofd wordt.

Nu zou men kunnen aanvoeren dat deze proeven een wetenschappelijk doel dienen. Maar dat is nu juist *niet* waar. Vermoedelijk slechts 10 pct der dieren wordt gebruikt voor wetenschappelijke doeleinden, zoals het bestrijden van bepaalde ziekten enz. Zelfs hier is het resultaat zeer gering en is het de vraag of men dit wetenschappelijke probleem ook niet op een andere wijze kan benaderen. Maar de overige 90 pct der slachtoffers worden gebruikt voor de industrie, b.v. de cosmetische, de verfstoffen-industrie, de fabrieken die alle mogelijke kwakzalversmiddelen tegen haaruitval, slapeloosheid etc. aan de markt brengen.

Wanneer men leest, hoe deze dieren op volkomen zinloze wijze gemarteld worden, rijzen de haren te berge en vraagt men zich af of

deze mensen in wezen niet dezelfde mentaliteit hebben als de nazi's, die mensen doodmartelden. Heus, ik weet wel dat men dieren en mensen niet over één kam mag scheren, maar ik scheer wel over één kam de mentaliteit van degenen, die deze proeven verrichten. En dit zijn „fatsoenlijke en in aanzien staande” burgers van onze maatschappij.

Taak voor parlement?

En wanneer men dan hoort dat honderden dieren in Nederland door honden- en kattenmeppers van de straat opgepikt of eenvoudig gestolen worden om over onze oostgrens te verdwijnen voor de chemische industrie, dan vraag ik me toch af of het parlement hier niet eens iets aan moet doen. Men maakt zich wel drukker voor minder belangrijke zaken.

Wanneer men dan ook leest dat „fatsoenlijke” Nederlanders, wanneer ze met de auto met vakantie gaan, doodgemoedereerd hun kat of hond langs de weg zetten, als toekomstige slachtoffers voor deze dierevende, dan weet ik dat deze Nederlanders elk fatsoens- en moraalbegrip ontbreekt. Wat ik trouwens aan andere zaken ook allang gemerkt had.

U zult misschien vinden dat deze brief door emoties ingegeven is. Inderdaad, maar in zaken als deze kan men zich misschien beter wel eens een keer door zijn emoties laten leiden dan door een ontstellend tekort aan karakter.

Wanneer ik hiermede een verbetering in het lot van ontelbare weerloze en onschuldige slachtoffers zou brengen, is althans weer een kleine stap gezet naar een **menselijker** wereld.

J. J. de Klepper

Onvolledige voorlichting

„In dienst” is een uitgave van het Ministerie van defensie die in een populair bedoelde, simplistische stijl (met veel tussen haakjes geplaatste zinnen) voorlichting geeft aan diegenen die spoedig hun militaire dienst zullen moeten vervullen. Voor mij ligt het tweede nummer van de tweede jaargang – wanneer verschenen wordt niet vermeld – waarin een artikel „De geestelijke verzorging in dienst”.

Op de slotregel van de inleiding na: „... en men is doende ook de militairen van humanistische levensovertuiging een eigen verzorging te geven” wordt uitsluitend over r.k., protestantse en joodse geestelijke verzorging gesproken. Ook bij het deel over de godsdienstige vormingsconferenties en bezinningsbijeenkomsten wordt met geen woord gerept over de bijeenkomsten in „De Ark” voor buitenkerkelijke militairen; evenmin wordt ook maar iets vermeld over de militaire tehuizen die het Hu-

manistisch Thuisfront exploiteert, terwijl uitdrukkelijk wordt vermeld dat „bijna elk garnizoen een protestants en een rooms-katholiek militair tehuis (heeft)”.

Met nadruk wijst de schrijver van deze onvolledige voorlichting er nog op, dat „er geen sprake van (is) dat iedereen maar „domweg” naar de aalmoezenier of de legerpredikant wordt gezonden”. Even daarvoor echter is een uiteenzetting gegeven over hoe de meerderjarige militair door een schriftelijke verklaring aan de compagniescommandant van de verplichting tot bijwoning van de wekelijkse godsdienstoefening vrijgesteld kan worden. „Wat minderjarige dienstplichtigen aangaat is het zo: deze zijn verplicht de bedoelde bijeenkomsten bij te wonen tenzij de ouders (of voogden) schriftelijk aan de compagniescommandant verklaren dat zij dat niet op prijs stellen”.

Overwegende dat het overgrote deel van de

Ter nagedachtenis van Maurits Dekker

Hij heeft een van zijn romans genoemd „De Mensen menen het goed met de mensen”. De lezer begreep al spoedig het bittere sarcasme van die titel. Maurits Dekker stelde in dat boek de meedogenloosheid van de industrie aan de kaak. Zulke romans heten tegenwoordig achterhaald. Maar gebleven is het nobele sentiment waardoor deze schrijver werd gedreven: zijn besef van menselijke verbondenheid, zijn gevoel voor waarachtige menselijkheid. Zij waren de machtige drijfveren van zijn leven en zijn werk. Maurits Dekker ontmaskerde, niet om het plezier van dit noodzakelijke en trieste werk, maar om te zeggen dat hij van de mensen en van de samenleving iets beters verwachtte dan wat er gewoonlijk blijkt.

Zijn meest bekend geworden toneelstuk heet „De Wereld heeft geen Wachtkamer”. Uit deze titel spreekt de schrijver, die meent dat het in het leven niet om mooie woorden gaat. Hij heeft ze ook niet geschreven. Voor Maurits Dekker was het woord een daad, een wapen. Hij voelde dat zijn taak door middel van woorden handelend op te treden in het maatschappelijke en het geestelijke leven. Want wat zijn ziel kwetste, was niet persoonlijk, het pijnigde de mensheid. Waar hij onder leed, was iets, wat hem zelf betrof, het was een leed van onze tijd, of het nu kapitalisme heette of nationaal-socialisme of nucleaire oorlogvoering.

Toen het Humanistisch Verbond werd opgericht, sloot Maurits Dekker zich daarbij aan. De verschrikkingen van oorlog en bezetting hadden hem niet gespaard. Zij hebben veel van zijn kracht gevergd, maar breken konden zij hem niet. In de verschijning van het Humanistisch Verbond zag hij een teken, dat er waren, die evenals hij zelf, het met de menselijkheid bleven wagen als inzet van hun leven en werken. Het was niets voor Maurits Dekker om het bij zijn inschrijving als lid te laten. Hij heeft in die eerste tijd daadwerkelijk meegeholpen het blad „Mens en Wereld” op te zetten. Dat mogen wij thans dankbaar gedenken.

dienstplichtigen toch uit minderjarigen bestaat en er van uitgaande dat de meeste van hen op die leeftijd – en zeker niet onmiddellijk – toezending van de vereiste schriftelijke verklaring zullen bewerkstelligen, kan slechts vastgesteld worden dat, in ieder geval gedurende de eerste weken in dienst, bijwoning van r.k. of protestantse godsdienstige voorlichting wel verplicht is.

Het is dus gewenst deze regeling te wijzigen en meer in overeenstemming te brengen met de al of niet uitgesproken behoefte tot geestelijke vorming onder het zich steeds uitbreidende deel van de bevolking dat niet bij een kerkgenootschap behoort of wenst te behoren.

Daarnaast blijkt m.i. uit de mentaliteit van het artikel dat de humanistische geestelijke verzorging t.z.t. dan wel niet op tegenstand, maar nog minder op veel medewerking zal kunnen rekenen. M.

zojuist verscheen **VERBODEN TOEGANG VOOR HET GEWETEN** de briefwisseling tussen de Hiroshima-piloot Claude Eatherly en Günther Anders geredigeerd en ingeleid door Robert Jungk

Deze befaamde briefwisseling over de dreiging der kernbewapening (edities in vijftien landen) is een menselijk dokument van de allergrootste actuele betekenis. *National Zeitung*, Basel (n.a.v. de Duitse editie): „Wij hebben één minimum-verplichting – en dat is bij te dragen aan de verspreiding van dit stimulerende en ontroerende boek, dat door iedere tijdgenoot moet worden gelezen.”

alom in de boekhandel

Moussault – Amsterdam

prijs f 6,90

Studente grafologie niet in staat de universitaire cursus te volgen, zoekt nog **enige mede-studenten** voor parallelcursus aan huis (Amsterdam). 2 zaterdagochtenden per maand. Zelfde docent. Brieven onder no. okt. 4 a. h. bureau v. d. blad.

B.z.a. **dame-huishoudster**, leeftijd 45 jaar, bij heer alleen of klein moederloos gezin. Uitstekende referenties. Brieven onder no. okt. 5 a. h. bureau v. d. blad.

CREMATIE

IS WAARDIG EN STIJLVOL

•

Bovendien: dé oplossing bij het
nijsende gebrek aan grond

Vraagt dan vrijblijvend inlichtingen aan de
VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE
Riouwstraat 186 — 's-Gravenhage
Tel. (070) 55 47 97

Adverteer in „Mens en Wereld”

Gunstige tarieven.

Grote advertenties:

1/1 pagina	f 140,-
1/2 pagina	„ 75,-
1/4 pagina	„ 40,-
1/8 pagina	„ 25,-
1/16 pagina	„ 15,-

Kleine advertenties f 0,20 per woord.

Kortingen:	Plaatsing	%
Jaar-abonnement	1 x per 14 dagen	40 %
„ „ „	1 x per maand	30 %
Halfjaar-abonnement	1 x per 14 dagen	30 %
„ „ „	1 x per maand	20 %
Kwartaal-abonnement	1 x per 14 dagen	20 %

Heden is de kalender 1963

verschenen prijs f 2.50

Uw bestelling wordt gaarne ingewacht
Centraal Bureau
Humanistisch Verbond, Oudegracht
152 - Utrecht

Adresveranderingen

U kunt de administratie veel werk besparen, door bij verhuizing tijdig uw adreswijziging op te geven aan het Centraal Bureau Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht.

Humanistische Stichting Socrates

Oudegracht 152, Utrecht

Landdag Socrates

Op 28 oktober a.s. zal op deze landdag het actuele probleem worden besproken:

„Humanistisch vormingsonderwijs in schoolverband”

Inleider: Dr. L. van Gelder, wetenschappelijk medewerker v.h. Ped. Centrum van de N.O.V.

Voorzitter: Drs. P. Thoenes, wetenschappelijk medewerker Rijksuniversiteit te Leiden.
Plaats: Conferentie-oord „De Tempel” te Overschie.

Aanvang: 11.00 uur. Einde: 16.15 uur.

„De Tempel” is bereikbaar met bussen van de W.S.M. van de stations Delft en Rotterdam af.

Vertrek stations: 10.30 uur. Vertrek „De Tempel”: 16.30 uur.

Kosten f 3,50 per persoon. Donateurs en contribuanten „Socrates” f 1,25. Koffie en thee inbegrepen. Lunch f 2,75 (niet verplicht).

Aanmelding: Secretariaat Humanistische Stichting „Socrates”, Oudegracht 152, Utrecht.
Giro no. 58.22.93. Telefoon 030-10163 en 29563.

Tijdige betaling per giro wordt op prijs gesteld.

HUMANISTISCH VORMINGSCENTRUM VOOR MILITAIREN

„HET COORNHERTHUIS”

HOOFDSTRAAT 84, DRIEBERGEN - TEL. 03438-2471.

vraagt (zo mogelijk per 1-1-'63)

assistent van de directie

voor 2 à 3 dagen per week

Werkzaamheden:

Het leiden van discussies en andere programma's.

Vereisten:

1. Humanistische gezindheid; 2. Middelbare Schoolopleiding (of daarmee gelijk te stellen opl.); 3. Leeftijd bij voorkeur 25-35 jaar.

Salaris:

Bruto (afhankelijk van leeftijd): f 375 tot f 500 per maand.

Sollicitaties:

Met volledige inlichtingen en referenties aan Directeur Coornherthuis voor 10 november.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins. Abonnementsprijs f 15,- per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER - DEVENTER**.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekering voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 24 ct aan postzegels insluiten.